

Feljegyzések

Az emberi tevékenységet megkettőzni, bármily halovány légyen is a lenyomat, hiábavaló, ám sokra tartott tevékenység. Művészet — s tagadnom kár lenne, életem meghatározó, de feltétlenül jelentős része ennek igézetében telt el. Mióta azonban nem csak csodálom, mindenesetre többé-kevésbé lankadatlan érdeklődéssel figyelem, hanem művelem is, tudom, hogy e megkettőzés igencsak kétes, sokszor gyanús, vitán felül tisztátalan tevékenység. Az idő múlásával, s e tapasztalatommal bizonyára nem állok egyedül, az embert egyre erősebben hatalmába keríti annak sejtelve, hogy írni, ne adj' isten, kitalálni, merő műveletlenség. Hogy írásra főként azok adják a fejüket, de legalábbis azok a legkitartóbbak az írásban, akik az olvasásban könnyen kedvüket szegik, vagy, s talán ez a gyakoribb, valójában soha nem is tanultak meg olvasni.

Amióta írásra adtam a fejem, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy lévén a fejemben sokkal több, mint amire valaha szükségem lehet, a tartós egészség kulcsa: a *felejtés*. Fontos tisztáznom, hogy a megkettőzés elleni intelmem nem a természet iránti csodálatból ered. Sajnos nem tartozom a „természetrajongók” közé, akik a Teremtést csodálatosnak, kimeríthetetlennek, emberi ésszel fel nem érhetőnek tartják. Sőt, szigorúan logikai, illetve etikai alapon (intellem szellemével összhangban) magát a világ létrehozását is védhetetlen ballépésnek tartom. E ballépésben, hogy ti. Isten, a maga képére és hasonlóságára, megteremtette az embert, vélem megtalálni annak okát, hogy képtelenek vagyunk *magunkban maradni*. A természetes nyugalom az, amire isteni természetünk mértékében képtelenek vagyunk.

Mindannyiunk jellemző, sajnálatos jellemhibája rajongó természetünk. Zabolázatlan tenniakarásunk azonban csak a felszín.

Jellemünk alapja a mélységes érzéketlenség mindaz iránt, ami rajtunk kívül áll. Ez a rendszerint rajongásba átcsapó érzéketlenség idővel megszelídülve, vagy csak lendületét veszítve tiszteletlenségként él bennünk tovább. Kereshetnénk ezernyi kibúvót, ellenérvet, a lényegen mit sem változtat: csélcsap természetünk okán képtelenek voltunk a maga idején elsajátítani a helyes viselkedés szabályait. És ez a hajdani mulasztás, mely alól ma már senki fel nem oldozhat, egész további életünk meghatározó jegye marad: bennünk a természet a fegyelmezetlenséget figyelmetlenséggel tetézi — rövidre zárva lehetőségeinket.

Noha az ember bonyolultsága látszólagos csupán, mégis nap mint nap meg kell küzdenünk e bonyolultsággal, melynek valós, ám rejtett természetéről való tudomásunk világi boldogulásunkat, sajnos, szemernyit sem mozdítja elő. Mint háttérismereteink rendszerint, ez is merőben felesleges, sőt, mintha éppen azért lenne, hogy megzavarjon bennünket, hogy létrehozza azt a bonyolultságot, amelybe látszat-valósága ellenére mélyen belegabalyodunk. Valahányszor a látszatok mögé hatolunk — elvesztünk. Nem csekély erőfeszítéssel — s leleménnyel! — átvágjuk magunkat a látszatok erdején, mígnem egy hímes mezőn találjuk magunkat. Ám ez is csak látszat, a hímes mező legfeljebb, ha tisztás. Vagyis nem átvágjuk magunkat, csupán belevágunk. Ahogy egy barátom mondta: „Amikor már az erdő mélyén járunk, megállapítjuk, hogy a rengeteg valójában nem más, mint sok fa — vagyis átlátunk rajta, meglátjuk az erdő látszata mögött a rengeteg valós fát. Szemünkben többé nem létezik erdő. A rengeteg sok fa.”

„*Variationem, aber nicht über ein Thema*”, idézi Schumannt Horowitz.

A szervezőerő a világ felől a véletlen, felőlem én. A világot meg kell hagyni ebben a hitében, ennél ártalmatlanabb hitet ne reméljünk tőle. Ám e látszat fenntartása valójában roppant munka: töviről-hegyire ismerje a világot, aki magát látszatnak akarja beállítani!

Most, ebben a pillanatban, nagy kedvem lenne Lisztet hallgatni, valamely kései darabot, az „abbé Lisztől”, egy nekem kedves előadótól. Ám azon túl, hogy sajnos számomra igazán kedves előadó-

től nincsenek meg a kései, „érett” Liszt-darabok, mert a Liszt-darabok, és különösen a kései, az „abbé-darabok” csakis a legnagyobb pianisták, a Liszt-specialisták, az egyszerre virtuóz és érett „briliáns elmélkedők” keze alatt kelnek életre, legalábbis én így képzelem, a napnak ebben a szakaszában, az éjszaka küszöbén már mások szempontjait is figyelembe kell vennem — ezúttal sajnos csakis *mások szempontjait kell figyelembe vennem*, hiába tudom, hogy számomra felejthetetlen élmény lenne ilyen hangviszonyok között kései Lisztet hallgatni. Ezúttal nem kell erőt vennem magamon. Nem kell mérlegre tennem, ahogy ilyen hangviszonyok beálltakor egyébként szoktam, hogy magasabb szempontból vajon mi a hasznosabb: a zenehallgatói csend realizálása, vagyis a csend termékeny talaján mű és előadó alkotó összekapcsolása, vagy mások munkamegelőző-álvásának lehetővé tétele (mely utóbbi egyébként igen nagy tételben képzelendő el ahhoz, hogy egyáltalán mérlegelés tárgyát képezhesse).

Mire gondol az előadó az előadás után felcsattanó taps hallatán: „szeretik ezt a művet”, vagy „szépen játszottam”?

A halhatatlan szellemi, zongora-előadói teljesítmények tövében dúsan tenyészik a köhögés, a köhécselés... a szellemi, a zongora-előadói szakaszolás szüneteiben asztmásrohamok és széknycorogás. A halhatatlanság vámszedői, a mindenütt jelenlévő muzikális köhögők, vagy éppen a botfülű fulladozó-művészek, ezek a köhögő-Hérosztratoszok, akik mindig tudják, hogy hol és mikor érdemes köhögni. Én Horowitz-nál köhögtem '68-ban és egyszer '69-ben, mondják, én Backhaus-nál még '52-ben, vagy a köhögés nagy öregjei, akik 78-as fordulatszámról vélik tisztán kihallani saját köhögésüket. Aztán megosztják egymással élményeiket, hangfelvételeket cserélnek, amelyeken maguk is közreműködnek. Azt hiszem Glenn Gould volt az, akinek egyszer és mindenkorra elment a kedve attól, hogy szólóestjein egész köhögő-karokat vezényeljen a zongora mellől, hogy szólódarabok helyett köhögő-versenyműveket legyen kénytelen előadni a helyi köhögő-virtuózok kíséretével.

Az ember mégiscsak örömmel nyugtázza, ha az, amit olvas, szól valamiről.

Sokszor úgy érzem, képtelen vagyok a másolás sebességére lassulni. Pedig a lassúság különbözteti meg a másolást a jegyzeteléstől. Látszólag a másolás is bizonyos részek kiemelése ám, ha sikerül célt érnem, valójában kiemelés és visszaemelés. Ez esetben nem marad más nyoma, mint tintafoltok a papíron. A felriasztott gondolatok hada nyomtalanul elenyésszik. A másolás az önfegyelem iskolája — előremenetelünk dokumentuma a *kézirat*. A hibák, a rendezetlen kézírás, a lélek gyengeségéről tanúskodik. A betűk rendjében ejtett hiba, a gondolat mozgásáról, a másoló vívódásáról árulkodik: még nem érett meg a másolat megszületésére.

Meglepő módon a gondolkodás határait is az ízlés jelöli ki.

Az alvás jelentősége felbecsülhetetlen. Ugyanakkor csak a munkáért való, az ún. munkamegelőző alvás elfogadható. A szellemi ember ott kezdődik, hogy felhagy a közönséges alvással és áttér a munkamegelőző alvásra. Ugyanakkor a kívülálló számára közönséges és munkamegelőző alvás megkülönböztethetetlen. Látunk például két alvó embert: az egyik egy közönséges, a másik egy szellemi ember. A külső szemlélő csak két alvó embert lát, de valójában ég és föld a különbség: az egyik, miközben alszik, a munka elől fut, a másik ellenben a munka után fut. Az egyiket üldözi álmában a munka, a másik a munkát üldözi álmában. Álmukban legfeljebb annyi a közös, hogy a munka rendszerint mindkettőjükönél fürgébb. Egyaránt jelentékeny álomfürgeségre és tapasztalatra van szüksége annak, aki egérutat akar nyerni a munka elől, és annak, aki a munkát akarja nyakon csípni.

Betegesen vágyunk rá, hogy Wittgenstein, a hírneves filozófus „elszólja” magát, hogy a problémákon és a gondolkodáson túl meglássuk „az embert”. Még hozzá nem is akármilyen embert: a szenvedélyes gondolkodót, számtalan neves probléma kiagyalóját. Minél inkább félelemmel tölt el bennünket ennek az egyedülálló elmének a működése, annál hőbb vágyunk bizonyosságot szerezni arról, hogy ez az elme is egy emberben működött, ez az elme is *csak* egy emberben működött. Barátságosnak akarjuk látni, félelmetes filozófiáját a barátság örvén akarjuk lefegyverezni, szeretnénk elhíttetni magunkkal, hogy mi és Wittgenstein „megtaláltuk volna a közös hangot”. Minél többet tudunk meg e félelmetes

elmeélű ember elviselhetetlen természetéről, irracionális dühkitöréseiről, kiszámíthatatlan és megbocsáthatatlan dührohamairól, annál inkább szeretnénk őt barátunknak látni. Minél nyilvánvalóbb, hogy magánakvaló, kegyetlen ember volt, miként gondolkodónak is magánakvaló és kegyetlen volt, annál tisztábban látjuk, hogy ha másnak nem is, nekünk jó barátunk lehetett volna. Igaz, *Tractatus*-t nem írunk. De ez nem mulasztás — *mi* tisztán látjuk a *Tractatus* jelentőségét és egyedülállóságát, *mi* tudjuk, hogy a *Tractatus* után többé nem írható *Tractatus*. Rajongunk ellenben a westernekért, a *Mind* helyett detektívregényeket olvasunk. Sorra vesszük Wittgenstein minden kedves bogarát, s valamennyi után egyetértően csettintünk: ez aztán a pompás falat! De Wittgenstein barátsága még várat magára.

...ha pedig az ember becsületes akar maradni, megsemmisíti a naplóját. Nem mondom, enged talán a csábításnak és ír naplót — naphoz köti a gondolatait, ha már muszáj valamihez kötni. Ennyit, vélhetnénk, „a kötés minimumát”, bárki megengedhet magának, sőt „el kell fogadnia”. A kötés e minimuma nélkül meg sem szólalhatnánk... Az ember tehát papírra veti a gondolatait, és e papírok történetesen egy jegyzetfüzetben vannak, egy naplóban (*Tagebücher*), ez talán még nem bűn, ez bárkivel megeshet. Végzetes feledékenység ellenben, végzetes hanyagság feljegyzéseinket hátrahagyni, kiszolgáltatni az emberi kíváncsiságnak, a közönségességnek. Végzetes baklövés az emberek helyett, *nekik*, bármit, bármilyen utat, még véletlenül is, megtenni, bármilyen erőfeszítést megtakarítani, úgymond megfogni a kezüket és bevezetni őket a színpalak mögé. Az emberek természettől fogva a színpalak mögé vágnak, természetes vágyuk mindent ingyen és azonnal megkapni. A próbák során mindvégig fontoskodó ábrázattal grasszálnak a díszletek mögött, szóba elegyednek a színészekkel, kérdezősködnék, sőt! magyaráznak, saját javaslatokkal állnak elő, tanácsokat osztogatnak. Ezek után természetesen messziről elkerülik a nézőteret: mit nyújthatna nekik az előadás, amelynek születésénél maguk bábáskodtak.

Az emberen mindig tanácstalanság vesz erőt, valahányszor a mondat végén felbukkanni látszik az, amit a legjobb lenne mondani. Nos, a mondandót mindenkor úgy kell kormányoznunk, hogy az

ilyen mondatot messziről elkerüljük. Úgy kell navigálni, hogy ezt a szirtet, amelyen minden mondandó, s vele az ember, aki e mondatokra bízta magát, pozdorjává zúzódna, messziről elkerüljük. Csakhogy amint az ember többé-kevésbé kitanulja a navigálást, magára szed némi mesterségbeli tudást, óhatatlanul azon veszi észre magát, hogy folyton-folyvást e szirtet kerügeti. Mert ez a szirt csábít, mint a szirének éneke, ez a szirt a mi testre-szabott szirénénekünk, a ránk szabott *sziréncsapás*. Ám ha minden elővigyázat ellenére egyszer csak ebben a bizonyos testre-szabott mondatban találjuk magunkat, és megtanultunk a bátorsággal élni, megtanultunk navigálni, ezerszer körülhajóztuk a szirtet, és csukott szemmel, a hullámverésből is pontosan tudjuk a helyét, akkor egyszer, és csakis egyszer *súrolhatjuk* e szirtet: egyetlen, önvészélyes mozdulattal, mely ugyanakkor a legszebb és legsajátabb, rámutathatunk e szirtre és nem kell semmit mondanunk.

Az ember kigondol egy művet, lépésről-lépésre kigondolja, összeilleszti a gondolatokat, a gondolatok összeilleszkednek, aztán mindezt papírra veti: időben és térben kiteríti, előbb kigondolja: felvázol, aztán leírja: megépíti. S amikor elkészült a mű, arra gondol, „most pedig belépek a kész műbe, ami azelőtt a fejemben volt, most már ki van terítve térben és időben, bármikor és bárhol beléphetek a kész műbe, ahol minden kis részlet az én agyam, ill. a kezem munkáját dicséri, ahol minden *rám vall*”, és, a rend kedvéért, a bejáraton át belép a műbe, és beveri a fejét a szemöldökfába. Ha nem veri be a fejét a szemöldökfába, megbotlik a küszöbön, a kezében marad a kilincs, stb.

Újabb megnyugtató felfedezések Bernhardnál. Szerencsés esetben minden, ami megszólalásra csábítana, megtalálható Bernhardnál — azaz nem kell a létezési energiámat képzésre fordítanom. Megmenekülök a leképezési formában való tévelygéstől. Feldereng annak lehetősége, hogy legszebb reményeimet beteljesítve feljegyzéseim wittgensteini létrává válnak. Én azonban senki helyett nem hajíthatom el a létrát, miként Wittgenstein helyett sem vehette fel más a kalapját.

Horowitz már régen kigondolta, hogy mit fog játszani, és igyekszik elfelejteni, hogy miként gondolta ki. A zongoránál már csak a keze

emlékezik, a feje szabad. A fejével kellett kitalálnia, amit eljátszik és a fejével kellett kiradírozni azt, ahogy kitalálta. Amit a feje kitalált azt a kezével kellett kiolvasni a fejből, míg az egész a kezébe nem szállt, ahonnan már lehetetlen kiolvasni: a muzsika révbe ért.

A mondás minimuma, a mutató maximuma.

Immár nem elég jól játszani. Szüntelen felmerül a kérdés: ezt kell játszani?

Ott esünk tévedésbe, hogy játszani kezdünk a szavakkal.

Dunakeszi

Jónás Csaba